

УДК 316.3:504

Попова І. В.

Кандидат технічних наук, доцент Національного університету харчових технологій (м. Київ)

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СЕРЕДОВИЩА ЕКОБЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ

Аналізуються особливості становлення системи екологічної безпеки в трансформаційному суспільстві. Екологічна безпека розглядається в статті у двох аспектах: як суб'єктивна категорія що проявляється у процесі реалізації суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку шляхом регулятивного та охоронного методів; з іншого боку—це об'єктивно існуюча система правового забезпечення, що врегулює використання природних ресурсів, охорону довкілля, виробничу та побутову життєдіяльність людини тощо.

Ключові слова: людина, культура, суспільство, виробництво, екологія, екологічна безпека.

Провідною ознакою сьогоденного світу, що найбільш виразно характеризує його становище, є докорінні трансформації. Рушійною силою цих трансформацій узагальнено можна визначити досягнення певної граничної межі у накопиченні кількісних змін у світі за чим має відбутися формування якісно нових світових реалій. Мова йде не лише про оптимальне використання обмежених природних ресурсів та застосування дружніх до екології технологій, але й зміни установки на безмежне збільшення споживання притаманної для домінуючої у світі постіндустріальної суспільно-економічної моделі [1, с. 5]. Оскільки на перший план виходить екологічна безпека, як гарантія існування людства у наступних поколіннях, необхідно визначити основні характеристики трансформаційного суспільства як середовища екобезпечного розвитку.

Само поняття «трансформації» стало широко використовуватися в суспільних науках у другій половині ХХ століття. Трансформація трактувалася як процес подолання істотних елементів старого порядку та досягнення нової якості певної системи. Водночас у сучасних дослі-

дженнях цей термін тлумачиться досить широко і застосовується для позначення всіх типів істотних змін основних структур та систем того чи іншого суспільства: процесу модернізації в широкому розумінні, зворотного процесу повернення до традиції або зміни однієї форми традиційного суспільства на іншу, еволюції сучасних суспільств від однієї моделі до іншої, пов'язаної як із збереженням їхніх парадигмальних особливостей, так і з еклетичним поєднанням різних парадигмальних контекстів [2, с. 443]. Тобто трансформаційне суспільство у загальному сенсі, це суспільство докорінних змін, це процес набуття суспільством нових рис, які відповідають вимогам часу. Відбуваються зміни в життєвих стандартах, зразках поведінки і потребах; частково вони супроводжуються негативними явищами, стражданнями багатьох людей. «Трансформуватися — це міняти форму, змінюватися; тому необхідно вирішувати питання про механізми перетворень, початкову форму, риси і властивості нової форми» [3, с. 182].

Треба зазначити, що трансформація не передбачає вектора змін: вони можуть бути як прогресивними, так і регресивними. Головне в трансформації — саме перетворення форм і змісту суспільного життя, її інституційної сфери, норм, цінностей, ментальності та інших соціокультурних сторін соціуму. Оскільки перетворенню піддаються всі сторони соціуму, то в літературі пропонується термін «системна трансформація», під якою розуміють «поступові зміни, перетворення суспільних структур, в рамках яких можуть співіснувати паралельно як старі, так і нові елементи. При цьому відбувається поступова трансформація колишніх структур в нові, виникають нові соціальні структури» [4, с. 21]. Але в суспільстві, що трансформується, можливий парадокс, коли перетворення не приводять до реальних суспільних змін. Якщо в стабільному суспільстві зміни відбуваються постійно і воно є дійсно динамічним, то в суспільстві, що трансформується, нерегульовані зміни обумовлюють нединамічний процес. Однією з ознак кризи, яку переживає українське суспільство, є відсутність змін на тлі хаотичного безплідного динамізму [5, с. 138].

Трансформація як момент розвитку предмета відображає перехідний стан від того, чого вже немає, до того, чого ще немає, але що має чи може бути. Трансформація не завжди характеризується прямолінійністю, її розвиток може здійснюватися в будь-якому напрямку, як в річищі прогресу, так і регресу. Сама по собі трансформація не є кризою. Це — нормальний процес, що характеризує всі сучасні суспільства, це особливість соціального і економічного розвитку всіх країн.

Необхідно розрізняти власне трансформацію і період трансформаційної кризи. Трансформація — це особливий стан суспільства, коли воно знаходиться в процесі модифікації, із структурою, яка постійно змінюється. Трансформаційна криза — це етап, перехідна стадія від стабільного суспільства до такого, що трансформується. Подолання кризи може означати не зміну соціально-економічних умов існування, а зміну особистого погляду на життя [5, с. 138]. Криза виявляється у відсутності успіхів в процесі діяльності, в некерованості соціальної системи, в регресії до більш ранніх форм існування системи, коли люди починають керуватися достатньо примітивними засобами для досягнення цілей. З цієї позиції українське суспільство — це суспільство саме трансформаційної кризи, де питання про будь-який розвиток, в тому числі і насамперед екобезпечний, повинно розглядатися з позиції концепції сталого розвитку. Концепція сталого розвитку передбачає, що трансформаційні зміни спираються на принципи саморозвитку та самоорганізації соціальних систем таким чином, щоб система зберігала стійкість та рівновагу, тобто спосіб існування системи сьогодні не перешкоджає життю та існуванню цієї системи в майбутньому. Антропоцентричне мислення та відповідна до нього спрямованість діяльності суспільства порушили архітектоніку синергетичних зв'язків біо-енерго-інформаційного обміну, що існував споконвічно, і, за законами кругообігу, забезпечував гомеостатичну усталеність духовно-практичного відношення природа-соціум-людина, підтримуючи її цілісність та самовідтворення. Виникнення нової форми світосприйняття, яке будуватиметься на засадах екобіоетики, уможливило зміну існуючої спрямованості суспільного мислення та діяльності з антропоцентричної на екобіоетичну (гуманістично-орієнтовану), що й сприяє гармонійному функціонуванню системи природа-соціум-людина [6, с. 10]. Безумовно, людина залежить від природи, але за сучасних умов і сама природа значною мірою залежить від діяльності людини. Як зазначає Л. Г. Мельник, базовою опорою стійкого розвитку є моральні переконання кожної людини, її відповідальність за те, що вона передасть власним нащадкам [7, с. 22].

Ґрунтуючись на сказаному вище, можна стверджувати, що сталий розвиток України пов'язаний з формуванням ефективного соціально-політичного устрою, кардинальною структурною перебудовою економіки, техніко-технологічним переозброєнням виробництва, розвитком на інтенсивній основі цілого ряду наукомістких галузей, екологізацією як виробництва, так і інших сфер та видів діяльності суспільства. Сталий розвиток, як ключове поняття, узагальнює в собі

як процес виживання і відтворення генофонду нації, який постійно погіршується, так і збереження навколишнього природного середовища, насамперед біосфери, її самовідтворюваності; формування умов для відновлення біосфери та її локальних екосистем при орієнтації на зниження рівня антропогенного впливу на довкілля й гармонізації розвитку людини і природи [8, с. 19].

Таким чином, трансформаційне суспільство може бути середовищем екобезпечного розвитку лише за умов, що цей розвиток буде сталим. У сучасній управлінській науці під безпекою розуміють стан, за якого з достатньою вірогідністю виключено вияви небезпеки. Під небезпекою розуміють процеси, явища, властивості предметів, об'єкти, що здатні у певних умовах завдавати шкоди, тобто будь-які явища, що загрожують життю та здоров'ю людини. Кількісною оцінкою небезпеки є ризик, що визначається як частота або ймовірність однієї події при настанні іншої. Таким чином, екологічна безпека оцінюється як ризик надзвичайних ситуацій щодо людей. Екологічна безпека розглядається у двох аспектах. Як суб'єктивна категорія вона проявляється у процесі реалізації суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку шляхом регулятивного та охоронного методів. Це право громадян тісно пов'язане з правом на безпечне навколишнє природне середовище для їх життя і здоров'я. З іншого боку—це об'єктивно існуюча система правового забезпечення екологічної безпеки, за допомогою якої регламентується екологічно небезпечна діяльність, режим використання природних ресурсів, охорона довкілля, попередження погіршення екологічного стану та виникнення небезпеки для природних об'єктів і населення [9, с. 121]. Екологічна безпека визначається як головна складова національної безпеки України. Відповідно, складовими загальної системи еколого-економічної безпеки країни з одного боку є регіональна безпека, з іншого—міжнародна (транскордонна) безпека. У зв'язку із цим актуальним питанням забезпечення національної безпеки є формування ефективної державної екологічної політики, у т. ч. міжнародної [10, с. 90].

За сучасних умов екологічна безпека стає чи не найважливішою у соціальній політиці. Розвиток науки та техніки сучасної цивілізації супроводжується виникненням таких ризиків, які можуть зробити проблематичним майбутнє благополуччя людства. Їх вирішення виявлене як пов'язане з тими чинниками, що формують особистість—насамперед, світоглядом та свідомістю людини. Негативні зміни світогляду та свідомості змістовно проявляються як деформація цілей і цінностей

людської діяльності, як втрата духовних вимірів та духовно-етичних чинників діяльності [6, с. 14]. Одночасно на планеті відбуваються вельми комплексні процеси, які філософи й представники багатьох інших наук найчастіше об'єднують терміном «глобалізація» й акцентують їх провідні протиріччя: — між репродуктивними можливостями біосфери, її здатністю демпфувати антропогенні впливи, підтримувати стан, прийнятний для цивілізації, і стратегією індустріального глобального використання біосфери; — між стратегією, яка прийнята світовим співтовариством, і цілями його розвитку; — між інтересами нинішнього покоління, яке проводить політику розширеного самовідтворення, й інтересами майбутніх поколінь, яких така політика позбавляє прийнятних стартових умов; — між «першим світом», що споживає більше ніж 80% світових ресурсів, і експлуатованим ним «третім світом», що забезпечує його добробут та розвиток» [11, с. 14].

Варто згадати також М. Хилька та А. Толстоухова, які, розглядаючи питання про суспільну систему, тип соціально-економічних відносин як причину екологічної кризи, зазначають, що «по-перше, соціальні системи мають сенс і виправдання лише тією мірою, якою вони здатні розкрити можливості і прагнення кожного суб'єкта зробити його життя більш яскравим, повним, щасливим; по-друге, сама система формується відповідно до ідейних настанов, ідеалів, запитів і очікувань людей; по-третє, жодній із соціальних систем не вдалося забезпечити екологічно збалансований напрям розвитку, який передбачає і розвиток культури. Тоді, можливо, визначальною причиною екологічної кризи буде небачена до цього часу криза духовної культури. І для цього є підстави, адже більшість людей нині перестала шукати духовний сенс життя, вона шукає матеріальних життєвих благ» [12, с. 22]. Занепокоєння людей накопиченням матеріальних цінностей перетворило природу на бездуховне середовище проживання, а найвища істота в цьому середовищі дозволяє собі підкорювати і споживати, використовуючи науковий доробок і технічні засоби. Економічна безпека держави розглядається як сукупність умов збереження спроможності країни ефективно захищати свої економічні інтереси, задовольняти потреби суспільства і держави у довгостроковій перспективі, генерувати інноваційні зрушення в економіці з метою підтримання її конкурентоспроможності, протистояти зовнішнім економічним загрозам, якнайповніше реалізовувати національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці [12, с. 24]. Але така економічна безпека не є стійкою, оскільки суперечить безпеці екологічній та принципам стійкого розвитку.

У сучасній науковій літературі Україна здебільшого визначається як трансформаційна країна, в якій відбуваються кризові системні явища, що заважає встановленню парадигми екобезпечного розвитку. Специфіка трансформаційних процесів в Україні полягає в тому, що вони відбуваються в умовах непогодженості різних варіантів їх інтерпретації різними соціокультурними групами. Зрозуміло, такі явища можна констатувати в будь-якому суспільстві, що стало на шлях трансформаційних перетворень. У тих суспільствах, де зберігається можливість діалогу, можна виробити прийнятний варіант трансформації. Він повинен, з одного боку, сприяти підвищенню ефективності найважливіших форм діяльності (економіка, політика), а з іншого, інтерпретація трансформації, що виникає в процесі діалогу, має бути освоєна значною частиною суспільства, перетворитися у внутрішній зміст його культури і діяльності. Якщо ж в процесі діалогу присутні тільки елементи розколу, які неминуче виникають при трансформації, то за відсутності діалогу мова йде про цивілізаційний розкол, що виник в ході історії, який паралізує трансформаційні процеси, спроби йти шляхом прогресу, стимулює руху всього суспільства в цьому напрямку [13, с. 5].

Складність забезпечення екобезпечного розвитку в трансформаційному українському суспільстві обумовлена ще й тим, що сучасна еколого-економічна ситуація в Україні характеризується домінуванням природоємних галузей і виробництв, сировинною орієнтацією експорту та ін. За останні десятиріччя в промисловій структурі країни збільшилось значення природоємних, екологічно агресивних галузей (металургійної, паливно-енергетичної) та зменшилась частка екологічно більш сприятливих виробництв (машинобудування, легкої промисловості) [14, с. 232]. Використання застарілого виробничого та природоохоронного обладнання призводить до погіршення екологічної ситуації та збільшення екологічних загроз. На жаль, в умовах дефіциту коштів підприємства в першу чергу зменшують затрати на підтримання в робочому стані природоохоронного обладнання, що призводить до збільшення забруднення навколишнього середовища. В Україні досить висока енергоємність ВВП. Питомі витрати енергії на виробництво основних видів продукції в 1,5–3,5 рази вище ніж в розвинених країнах

Як зазначає Б. М. Данилишин, «нівелювати протиріччя між екологією й економікою можна на підставі поступової трансформації загальної державної власності на природні ресурси і відповідного реформування системи управління ресурсокористування, вирішення проблем ефективного використання природно-ресурсного потенціалу

країни і деяких активів, які знаходяться в державній чи в змішаній власності» [15, с. 98].

Для України ці процеси більш складні, оскільки потрібно вирішувати проблему екологізації розвитку економіки в умовах становлення ринкових відносин, не маючи ні досвіду ринкового господарювання, ні досконалої нормативно-правової бази регулювання сфери природокористування з позицій сталості.

Список використаних джерел:

1. Анісімов В. М. Соціальна сфера та проблема сталого розвитку і екологічної безпеки суспільства в трансформаційний період / В. М. Анісімов // Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях: Матер. наук.-практ. конф. м. Бахчисарай, 16–17 квітня 2009 р. / НДІ сталого розвитку та природокористування. — Сімферополь: «СОНАТ», НДІ СРП, 2009. — С. 5.
2. Загуменна Н. В. Соціальна трансформація суспільства та її вплив на людину / Н. В. Загуменна // Гілея: науковий вісник: Зб. наук. праць. — К., 2011. — Вип. № 54. — С. 443.
3. Подольська Є. А. Соціологія: 100 питань 100 відповідей: Навч. посібн. / Є. А. Подольська. — К.: Інкос, 2009. — С. 182.
4. Ручка А. А. Особенности системной трансформации современного украинского общества / А. А. Ручка // Современное общество. — 1994. — № 4. — С. 21.
5. Подольський М. К. Парадокси системи трансформації суспільства: український варіант / М. К. Подольський // Вісн. Нац. тех. ун-ту «ХП»: зб. наук. пр.: темат. вип.: Актуальні проблеми історії України / відп. ред. В. І. Ніколаєнко. — Х.: НТУ «ХП», 2011. — Вип. 37. — С. 138.
6. Молотова О. М. Філософсько-методологічний аналіз процесу трансформації сучасного екологічного світогляду: Автореф. дис. ... канд. філос. наук 09.00.09 / О. М. Молотова; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН Укр. — К., — 2006. — С. 10.
7. Социально-экономический потенциал устойчивого развития // под. ред. Л. Г. Мельника, Л. Л. Хенса. — Сумы: Университетская книга, 2007. — С. 22.
8. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. та ін. / Б.

- М. Данилишин (ред.).—К.: РВПС України НАН України, 1999.—С. 19.
9. Екологічне право України: Підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. К. Попов та ін.; За ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги.—Х.: Право, 2006.—С. 121.
 10. Лукаш О.А. Проблеми екологічної безпеки в умовах соціо-економічних трансформацій / О. А. Лукаш, В. В. Сабадаш // Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях: Матер. наук.-практ. конф. м. Бахчисарай, 16–17 квітня 2009 р. / НДІ сталого розвитку та природокористування.—Сімферополь: «СОНАТ», НДІ СРП, 2009.—С. 90.
 11. Лук'янець В. С. Техно-науковий активізм та його вплив на світоглядний інтер'єр екологічної ери / В. С. Лук'янець // Практична філософія.—2002.—№2 (6).—С. 14.
 12. Потапенко В.Г. Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки»: монографія / В. Г. Потапенко; [за наук. ред. д. е. н., проф. Є. В. Хлобистова].—К.: НІСД, 2012.—С. 22.
 13. Сокол С.М. Трансформація українського суспільства в контексті глобалізації: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / С. М. Сокол; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка.—Л., 2004.—С. 5.
 14. Мельничук Н.В. Природно-ресурсний потенціал: суть та значення в контексті сталого розвитку/ Н. В. Мельничук // Вісн. нац. ун-ту водного господарства та природокористування.—Секція: Економіка.—2009.—Вип. 4 (48).—Ч. 2.—С. 232.
 15. Данилишин Б.М. Природно-екологічний потенціал в стратегії сталого розвитку України / Б. М. Данилишин // Наука та наукознавство.—2006.—№3.—С. 98.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2014 р.

Попова И. В. Основные характеристики трансформационного общества как среды экобезопасного развития

Анализируются особенности становления системы экологической безопасности в трансформационном обществе. Экологическая безопасность рассматривается в статье в двух аспектах: как субъективная категория что проявляется в процессе реализации субъективного права граждан на экологическую безопасность путем регулятивного

и охранительного методов; с другой стороны— это объективно существующая система правового обеспечения, регулирует использование природных ресурсов, охрану окружающей среды, производственную и бытовую жизнедеятельность человека и других.

Ключевые слова: человек, культура, общество, производство, экология, экологическая безопасность.

Popova I.V. Main characteristics of transformational society as an environment of eco-safe development

Characteristics of the formation of a system of ecological security in a society undergoing transformation were analyzed. Environmental safety is considered in the paper in two aspects: as a subjective category that manifests itself in the process of realization of the subjective rights of citizens to environmental safety through regulatory and protective methods; on the other hand—is objectively present system of legal provision governing the use of natural resources, environmental protection, industrial and domestic human activity and others.

Keywords: human, culture, society, production, ecology, environmental safety.